
ŹRÓDŁA / SOURCES / QUELLEN

Sławomir Augusiewicz

Uniwersytet Warmiński-Mazurski, Olsztyn, Polska

slawaug@wp.pl • <https://orcid.org/0000-0002-5875-2550>

Relacja Wincentego Korwina Gosiewskiego o rokowaniach z Fryderykiem Wilhelmem w Welawie 17–21 września 1657

Wincenty Korwin Gosiewski's account of negotiations with Frederick William in Welawa, September 17–21, 1657

Wincenty Korwin Gosiewski's Bericht über die Verhandlungen mit Friedrich Wilhelm in Wehlau (Welawa) vom 17. bis 21. September 1657

Słowa kluczowe: Rzeczpospolita, Prusy Książęce, Welawa, Fryderk Wilhelm, Wincenty Korwin Gosiewski

Keywords: Commonwealth, Ducal Prussia, Welawa, Fryderk Wilhelm, Wincenty Korwin Gosiewski

Schlüsselwörter: Oxhöft-Kultur, Wielbark-Kultur, römische Importe, Eylauer Seenplatte (Iława), überregionale Kontakte

STRESZCZENIE

W artykule opublikowano relację podskarbiego litewskiego i hetmana polnego litewskiego Wincentego Korwina Gosiewskiego z rokowań z elektorem brandenburskim Fryderykiem Wilhelmem przeprowadzonych w Welawie w dniach 17-21 września 1657 roku i podpisaniu traktatu pomiędzy Rzeczpospolitą a Brandenburgią-Prusami. Odpis relacji, dotychczas nie wykorzystywany w badaniach, jest przechowywany w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Fragment podobnej relacji (bez podania adresata), lecz sporządzonej w całości w języku łacińskim opublikował Antoni Walewski. We wstępie wskazano na brak opartej na szerokiej kwerendzie archiwalnej monografii poświęconej rokowaniom dyplomatycznym, zakończonym podpisaniem traktatu.

ABSTRACT

The article published an account of the Lithuanian Treasurer and Lithuanian Field Hetman Wincenty Korwin Gosiewski on the negotiations with the Elector of Brandenburg, Frederick William, held in Welawa on September 17–21, 1657 and the signing of the treaty between the Polish-Lithuanian Commonwealth and Brandenburg-Prussia. A copy of the account, not yet used in research, is stored in the Archives of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn. A fragment of a similar account (without specifying the addressee), but written entirely in Latin, was published by Antoni Walewski. The introduction points to the lack of a monograph based on a wide archival query devoted to diplomatic negotiations, which ended with the treaty's signing.

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel wird ein Bericht des litauischen Schatzmeisters und Feldhetmans von Litauen Wincenty Korwin Gosiewski über die Verhandlungen mit dem brandenburgischen Kurfürsten Friedrich Wilhelm in Wehlau vom 17. bis 21. September 1657 und die Unterzeichnung des Vertrags zwischen der Republik Polen und Brandenburg-Preußen veröffentlicht. Eine bisher in der Forschung nicht genutzte Abschrift des Berichts wird im Archiv des Ermland-Erzbistums in Allenstein (Olsztyn) aufbewahrt. Ein Fragment eines ähnlichen Berichts (ohne Adressaten), der jedoch vollständig in Latein verfasst ist, wurde von Antoni Walewski veröffentlicht. In der Einleitung wird darauf hingewiesen, dass es keine Monographie gibt, die auf einer umfassenden Archivrecherche beruht und sich mit den diplomatischen Verhandlungen befasst, die mit der Unterzeichnung des Vertrages endeten.

Traktaty między Rzeczpospolitą a Brandenburgią–Prusami, zawarte 19 września 1657 r. w Welawie i zatwierdzone na spotkaniu monarchów w Bydgoszczy 6 listopada tegoż roku stanowiły punkt zwrotny w stosunkach między oboma państwami, były jednym z najważniejszych wydarzeń w dziejach Prus Książęcych¹, zapisanym w pamięci społecznej i powszechnie znanym nie tylko historykom. W opinii Igora Kąkolewskiego:

budziły [...] emocje od dawna, jawiąc się w pamięci historycznej Polaków dwóch ostatnich stuleci jako ostatni akord szwedzkiego „potopu” i złowieszczy symptom załamania potęgi dawnej Rzeczypospolitej. W pewnym sensie w zbiorowej strukturze pamięci pełniły rolę introdukcji do „mitu schyłku” w opozycji do opinii zakorzenionych niemieckiej/pruskiej historiografii i kulturze pamięci, w których rok 1657 uważany jest za zwiastun 1701 r., a zatem przedstawiany był w konwencji „mitu początku”².

Pomimo to, jak już ćwierć wieku temu zauważył Jacek Wijaczka, brak w polskiej historiografii osobnej publikacji poświęconej zawarciu traktatu welawskiego 19 września 1657 r.:

¹ B. Wachowiak, *Jeszcze w kwestii traktaty: welawsko-bydgoskie z 1657 roku a stany Prus Książęcych*, w: *Aere Perennius. Profesorowi Gerardowi Labudzie dnia 28 XII 2001 roku w hołdzie*, Poznań 2001, s. 143.

² I. Kąkolewski, *Relacje polityczne między Rzeczpospolitą a Prusami Książęcymi w latach 1525–1701*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 2009, 2, s. 284.

*okoliczności, które wpłynęły na uznanie suwerenności elektora [brandenburskiego] Fryderyka Wilhelma, nie zostały dotąd źródłowo dobrze wyjaśnione. Traktat ten [welawsko-bydgoski] wspominany jest najczęściej w kontekście potopu szwedzkiego, nie rozpisując się szerzej na jego temat*³.

W istocie, choć polityka Brandenburgii-Prus w połowie XVII w., zwłaszcza w latach 1655–1660, wydaje się być dość dobrze naświetlona, podstawowy korpus źródeł, w tym tekst traktatu, opublikowany⁴, to na temat układów w Welawie i Bydgoszczy i poprzedzających je działań dyplomatycznych, powstało jak dotąd niewiele monograficznych studiów. Należą do nich: stanowiący raczej ogólne rozważania znaczenia traktatu dla dziejów pruskich wygłoszony 19 X 1857 r. z okazji dwusetnej rocznicy wydarzenia odczyt Xavera Hasenkampa⁵ i oparte na źródłach, dziś już przestarzałe, opracowanie Friedricha Kocha⁶, cytowany artykuł Wijaczki i późniejsze publikacje Heinza Duchhardta i Bohdana Wachowiaka⁷. Należy tu wspomnieć również o książkach Andrzeja Kamińskiego⁸ i Barbary Szymczak⁹, w których szeroko potraktowano omawianą tu problematykę i Roberta Frosta, zawierającą znacznie łagodniejszą ocenę traktatów niż na ogół formułowaną przez

³ J. Wijaczka *Traktat welawsko-bydgoski – próba oceny*, w: *Rzeczpospolita w latach Potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, s. 49.

⁴ *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, wyd. M. Dogiel, t. IV, Wilno 1764, s. 486–496; *Die Staatsverträge de Herzogtums Preussen*, Teil I, *Polen un Litauen. Verträge und Belehnungsurkunden 1525–1657/58*, bearb. S. und H. Dolezel, Köln und Berlin 1971, s. 182–196; *Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1701*, bearb. T. Mörner, Berlin 1867, s. 220–226. Fragmenty w przekładzie polskim, A. Vetulani, *Władztwo Polski w Prusiech Zakonnych i Księżęcych (1454–1657). Wybór źródeł*, Wrocław 1953, s. 241–246. Korespondencje dymplomatyczne poprzedzające podpisanie traktatów zob.: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. II, hrsg. B.E. Simson, Berlin 1865, s. 129–145; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. VIII, hrsg. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1884, s. 191–220; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. XXIII/1, hrsg. M. Hein, Berlin und Leipzig 1929, s. 501–529; *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, hrsg. A. F. Pribram, Wien 1887, s. 260–333.

⁵ X. Hasencamp, *Der Wehlauer Vertrag und die Souveränität Preußens*, *Der Neuen Preußischen Provinzial-Blätter*, andere Folge, Bd. XII, 1857, s. 232–272.

⁶ F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag zwischen der Großen Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem König Johann Kasimir von Polen in Jahre 1657*, *Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für den Provinz Posen*, Jhg. XXI, 1906, s. 1–20.

⁷ B. Wachowiak, *Polsko-brandenburski traktat w Welawie w 1657 roku. Geneza, postanowienia i następstwa*, „*Szczezińskie Studia Historyczne*” 1998, 11, s. 13–29; H. Duchhardt, B. Wachowiak, *Um die Souveränität des Herzogtums Preussen. Der Vertrag von Wehlau 1657*, Hannover 1998, w publikacji po omówieniu genezy tekstu traktatu welawskiego i analizy jego postanowień, zamieszczono również tekst układu z 19 X 1657, wypisy z wybranej literatury i obszerną bibliografię przedmiotu. Zob. także, B. Wachowiak, A. Kamiński, *Dzieje Brandenburgii-Prus na progu czasów nowożytnych (1500–1701)*, Poznań 2001, s. 363–367.

⁸ A. Kamiński, *Stany Prus Księżęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1995, s. 66–71; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, s. 25–29.

⁹ B. Szymczak, *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami księżęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty koronnej*, Warszawa 2002, s. 229–256.

polskich historyków¹⁰. Dyskusję wywołało studium historyczno-prawne Dariusza Makilli przedstawiającego kontrowersyjny pogląd, jakoby w traktatach welawsko-bydgoskich „zabrakło formalnego, jak też faktycznego określenia pojęcia i zasady suwerenności dla księstwa pruskiego (zdanie nie jest jasne)”¹¹.

Kwerenda w archiwach niemieckich i polskich dowodzi, że baza źródłowa do omawianej problematyki jest bogata i, choć wykorzystywana już (np. przez Kamińskiego i Szymczak) i funkcjonująca w obiegu naukowym, to pozostawia jeszcze wiele możliwości interpretacyjnych¹². Można także natrafić na materiały dotąd nieznanne. Przykładem może być zamieszczona poniżej relacja podskarbiego i hetmana polnego litewskiego Wincentego Korwina Gosiewskiego ze spotkania z elektorem Fryderykiem Wilhelmem w Welawie w dniach 17–21 września 1657 r., kiedy to odbyła się ostatnia, trzydniowa tura rokowań, podczas których ostatecznie ustalono treść traktatu, wreszcie jego podpisanie 20 września [sic!], a strona brandenburska wysunęła wstępne plany działań wojennych. Relacja spisana w języku polskim zapewne jeszcze w Welawie 21 września 1657, adresowana do chorążego litewskiego Zygmunta Adama Słuszki, zachowała się w odpisie w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w kopiarzysku akt publicznych „Acta betr. Diplomatische Verhandlungen Polens mit dem Keiser, Brandenburg, Schweden u.s.w. Polenkrieg”¹³. Prawdopodobnie jest to jedna z kilku relacji rozesłanych przez Gosiewskiego do króla Jana Kazimierza, najwyższych senatorów koronnych i litewskich. Fragment identycznie sformułowanej relacji, ale w języku łacińskim, opublikował Antoni Walewski, jednak bez podania proveniencji źródła¹⁴.

¹⁰ R.I. Frost, *After the Deluge. Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge 1993, s. 86–105.

¹¹ D. Makilla, *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń 1998, s. 154. Por. późniejsze publikacje tegoż autora: D. Makilla, *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń 2001, s. 387–402; D. Makilla, *Zniesienie holdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych podległości lennei wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2016, t. XXIII, s. 144–151. „Wydaje się jednak, że wyniki przeprowadzonej analizy [traktatów] nie znajdują uznania wśród historyków. Badacze zajmujący się dziejami Brandenburgii i Prus, którzy zapoznali się wcześniej z ustaleniami D. Makilli – Janusz Małłek, Jacek Wijaczka i Bogdan Wachowiak, pozostali przy zdaniu, że elektor brandenburski uzyskał na mocy traktatów welawsko-bydgoskich suwerenność w księstwie pruskim. Niżej podpisany również podziela ten pogląd”, z recenzji Andrzeja Kamińskiego, „Zapiski Historyczne” 2000, t. LXV, z. 3–4, s. 22; A. Kamiński, *Początki suwerenności Hohenzollernów brandenburskich w Prusach Książęcych*, „Zapiski Historyczne” 2007, t. LXXII, z. 4, s. 23–24; J. Wijaczka, *Sukces czy klęska? Traktat welawski–bydgoski z 1657 roku*, „Zapiski Historyczne” 2007, t. XLVII, z. 4, s. 15–16; I. Kąkolewski, op. cit., s. 284–285.

¹² Verlauff mit dem littawischen Feldherrn Gonsiowsky u. Angrenzenden Samoiten u. Masuren, auch incaminirte polnische Friedens tractaten sammt instruction auf den H. General Feldzeugmeister Sparren 1657 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem, I Hauptabteilung, Rep. 9 (Polen), 5ee, 8a; Welawische Friedens Tractaten mit der Coron Pohlen 1657, ibidem, 5ee, 8b. Zob. także: B. Wachowiak *Jeszcze w kwestii traktaty...*, s. 143–144.

¹³ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Kapituły, nr V.4, s. 25–31v.

¹⁴ A. Walewski, *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. II, Kraków 1868, s. XX–XXIII.

Edycję przygotowano wg zasad *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.* (red. K. Lepszy, Wrocław 1953). Zmodernizowano pisownię wg obecnie stosowanych zasad, ale z zachowaniem charakterystycznych cech wymowy. W przypadku nazw własnych ujednolicono pisownię do najczęściej stosowanej współcześnie. Gdy nie była możliwa lub budziła wątpliwości ich identyfikacja, a także w odniesieniu do nazw geograficznych, których nazwa została zmieniona po 1945 r. (zwłaszcza do znajdujących się w Prusach Książęcych, np. Eylaw, czyli Preussisch Eylau – Iława Pruska), pozostawiono pisownię źródła, zachowując ówczesne, charakterystyczne cechy wymowy, a stosowne objaśnienia podano w przypisach. W nawiasach kwadratowych uzupełniono zapisy odnoszące się do osób wymienianych po raz pierwszy tylko z nazwiska lub urzędu, jeśli ich identyfikacja nie budziła wątpliwości. W przypisach podano uzupełniające informacje dotyczące osób mniej znanych, zrezygnowano z tego w odniesieniu do postaci powszechnie funkcjonujących w świadomości historycznej, takich jak Fryderyk Wilhelm, Wincenty Gosiewski czy Bogusław Radziwiłł. Skróty zostały rozwiązane, w przypadku często powtarzających się wyrazów oznaczających dostojęstwo lub tytuł konsekwentnie pozostawiono sygły, rozdzielając poszczególne litery kropkami. W nawiasach kwadratowych uzupełniono daty z nazwą miesiący zapisanych cyframi rzymskimi w miejscach, gdzie zostały one w źródle podane jako „praesentis” lub „ejusdem”, zrezygnowano z tego w przypadku łacińskich nazw miesiący. Nawiasami kwadratowymi oznaczono inne informacje o tekście: niepewne lekcje, nieczytelne wyrazy, opuszczenia etc.

Tekst źródłowy

List od jm. pana [Wincentego] Gosiewskiego podskarbiego wielkiego i hetmana polnego W.Ks.L. do jm. pana chorążego litewskiego [Zygmunta Adama Słuszki] podczas traktatów z elektorem brandenburskim [Fryderykiem Wilhelmem] pisany, [Welawa 20 września 1657]

Rp. Archiwum Archidieceji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Kapituły, nr V.4, s. 25–31v.

Trzymając in filo potrzebne circa tractatum Brandenburgicum informationes do wiadomości J.K.M., stąd je w tym liście zaczynam, na czym niedawno przed drogą pruską tychże seriem zatrzymałem impatiens reformationis Wierzbołowiae conclusorum. Lubo mnie pro 14 praesentis [14 IX 1657] do Welawy listem swym kurfirst [brandenburski Fryderyk Wilhelm Hohenzollern] invitaverat ad rem definiedam i eo nomine securitatis causa pokojowego swego pana Wreka¹⁵ nadesłał, czekałem nad termin wyjazdu, jako mi pan [Franz Paul von] Lisola in dubiis prześle satisfactionem, w czym żem więcej nad to nie wziął informacyjnej, jeno że cztery mile od granice mianowanej potkać et de satisfactione in dubiis ze mną conferre miał. Puściłem się do niego 15 praesentis [15 IX 1657], z którego difficultates vix superabiles zrozumiawszy, jużem i z drogi powrócić był gotów 16 ejusdem [16 IX 1657], ale z jednej strony negotium visibilter ad rupturam nakłonione, gdyby kurfirst czekając a 14 [14 IX 1657], a nie doczekawszy się, contemptum się rozumieć et altius hinc quid suspicari, a zatym przeciwną rezolucyją arripere mógł, i z drugiej, że praesentia mea res facitius et falicius combinari posse omni modo asserebat pan Lisola, przychodziło in considerationem uchodząc rupturam, a życząc meliora w usłudze J.K.M. praesens efficere, puściłem się dalej i 17 [IX 1657] stanąłem w Welawie omni humanitate exceptus a ministris electoralibus, nazajutrz i kurfirst wjechał, bo się już był zdesperowawszy o moim byciu ku Eylawowi¹⁶ wrócił i nim o południu przyjął mnie na ratuszu, cały poranek straciwszy cum ministris electoralibus in combinatione difficultatum. Po komplementach i bankiecie idem do nocy actum. A tak aż się trzeciemu dostało dniowi, póki szczęśliwa stanęła conclusia,

¹⁵ Christian Sigismund von Wreech (Wreich; 1630–1661), dworzanin i dyplomata brandenburski, uczestnik poselstw do Hiszpanii w 1655 r., (*Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. VI, hrsg. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1872, s. 568), feldmarszałka armii cesarskiej Raimondo Montecucolego w sierpniu 1658 (*Urkunden und Actenstücke...*, Bd. VIII, s. 360–361), Wiednia (listopad 1659–czerwiec 1660, ibidem, s. 415), a także do Danii (jesień 1657 E. Helwing, *Geschichte des brandenburgisch-preussischen Staats während des dreissigjährigen Krieges und im Zeitalter des grossen Kurfürsten*, Lemgo 1846, Bd. II.1, s. 583). Do hetmana Wincentego Gosiewskiego posłował już w lutym 1657 r. (*Urkunden und Actenstücke...*, Bd. VIII, s. 201–202; J. Wijaczka J., *Traktat welawsko-bydgoski...*, s. 55). Biogram: P. Bahl, *Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zur höheren Amtsträgerschaft Brandenburg – Preußens*, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 622.

¹⁶ Preussisch Eylau (Iława Pruska), obecnie miasto na terenie obwodu kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej.

woli J.K.M. we wszystkim i informacjom conformis, bo w czym expressa verba stawać nie mogły, et sensus et essentias generalitate verborum wprowadzać staraliśmy się, jako to ex instrumento wkrótce patebat, które jako prędko od podpisu jm. księdza biskupa warmińskiego [Wacława Leszczyńskiego] przyniosą, bo ten non aderat, tylko ksiądz [Wojciech] Nowiejski¹⁷ locum onego supplebat, albo sam przywiozę, albo permittam J.K.M.. Te sobie po miłościwej P.M.M. obiecując łasce, że pracę naszą et conatu opere magis aestimare i przyjąć nie jeno miłościwie raczy, ale też, jeśli w czym usługa nasza vota J.K.M. non adimplevit, przypisawszy to temporu rationibus, a nie naszemu zaniedbaniu, miłościwie wybaczy.

Articulus 1. Naprzód primus articulus: Amnistiam żadną miarą i satisfactio-nem ratione confiscationum privatis nie dopuszczono wywodząc, że to expresse kłaść in pactis non deceret electorem, a druga, że ex natura sua videtur impossibilis, ex quo et medietas cessit ex vi pacti Szwedom, et altera pars między kurfirsta wojsko. Insu-per, że damna electori illata probari poterant suis, se maiora, atoli ad instantiam no-stram restitutum se aliquid mianowany defacto przyobiecał. Jako jm. panu wojewodzie płockiemu [Janowi Kazimierzowi Krasińskiemu] 6000 talerów, czym gdyśmy się nie kontentowali, tę nam dali racyją, że praecipuam partem poseł francuski monsieur [An-toine] de Lumbres wywiózł z Królewca część u jm. księdza biskupa warmińskiego, część we Gdańsku została. Proposuimus jednak, żeby i w sumie kurfirst był liberalior, i przy restytucyjej immobilium bonorum jm. panu wojewodzie płockiemu w Prusiech, żeby mu sufficientem dał satisfactionem. Co że difficultabat nimium, wziął na się [Otto von] Schwerin perficiendum, aby ta prywata aeternu nie zatrudniła opus. Ratione satisfac-tionis jm. panu staroście żmudzkiemu [Jerzemu Karolowi Hlebowiczowi] ks. Bogusław [Radziwiłł] allaborabat, ratione biblioteki w.m.m. pana i rzeczy pana Kryspinowych¹⁸ cale negatum, manuscripta tylko i sprawy wrócone będą.

¹⁷ Wojciech Józef Nowiejski (Nowowiejski; zm. 19 XII 1664), kanonik (od 1654) i kanclerz kapituły warmińskiej, administrator komornictw olsztyńskiego i fromborskiego (1657–1662), sekretarz królewski. Podczas najazdu szwedzkiego pod koniec 1655 r. schronił się wraz z biskupem Wacławem Leszczyńskim, jego dworem i innymi duchownymi z Warmii w Królewcu. Od jesieni 1656 r. brał udział w rokowaniach polsko-brandenburskich zakończonych podpisaniem traktatu w Welawie. Zob. – J. Obłąk, *Nowiejski Wojciech Józef (zm. 1664)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 346–347 A. Kopiczko, *Duchowieństwo Katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821*, cz.2, *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 233.

¹⁸ Hieronim Kryszpin–Kirszenstein (ok. 1622 – ok. 1676), ciwun pojurski (1639), kuchmistrz W. Ks. Lit. (od 11 III 1658), podskarbi litewski (w l. 1663–1676). Brał udział w walkach z Kozakami (po 1648 r.) i Moskwą (w l. 1654–1655). W drugiej połowie 1655 r. z rzeszą uchodźców z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego zajętych przez wojska moskiewskie schronił się z rodziną i ruchomym majątkiem w Prusach Książęcych. Nie podpisał traktatu ze Szwedami w Jaszwojniach w sierpniu 1655 r. Odmówił również złożenia przysięgi lojalności wobec elektora Fryderyka Wilhelma i króla szwedzkiego Karola Gustawa w lutym 1656 r., uciekając z Królewca na Żmudź. W rezultacie jego ruchomości postawione w Prusach Książęcych zostały skonfiskowane przez Brandenburczyków. Od wiosny 1656 r. brał udział w powstaniu antyszwedzkim na Żmudzi, do jesieni 1657 r. przeprowadził kilka ataków dywersyjnych na tereny Księstwa. Zob. – T. Wasilewski, *Kryszpin–Kirszenstein Hieronim h. własnego (ok. 1622 – ok. 1676)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1978, s. 497–498; S. Augustiewicz, *Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656–1657*, Olsztyn 1999, wg indeksu.

[s. 26] *Articulus 2.* Dział swoich i biskupich obiecał nie sprowadzać tempore belli z fortec pruskich et post bellum, si quae ablata sunt restituere vel compensare.

Articulus 7. Ut parsit iuramentum, tam ordinum, quam fortalitiorum, portuum, arcium, civitatum, praefectorum, quo Reges et Regnum Poloniae in casu caducitatis sint securiores juris reservati in terras Prussiae concessum, jako i to, że pactum foederis aeterni iuratum untrinque być ma et singulis coronationibus Regum et successionibus Ducum renovandum a principalibus et statibus.

Articulus 9. Ad modum regiminis, de non mutando modo regiminis, największe były trudności, ex essentia enim pacti moderni id probabatur in omnibus fieri non posse, ale temu cautum est circumscriptione iurium statutorum, consuetudinum, że his servatis nihil mutare poterit, chyba addere si quid videbitur magis recta gubernationi necessarium, zwłaszcza, że się to dołożyło, że iudicium ibi instituendum, indigenis et terrigenis tantum osadzone będzie cautum est.

Articulus 14. Około tego najwięcej strawiło się czasu, bo materia portuum jest u nich tak delicatae considerationis, że jako z Szwedami to ich najbarziej przywiódło ad divortium, że sobie ius in portus ich adsciscere chcieli i w nie się wstrychować, tak i między nami mało nie rozerwało się negotium, bo z piętnaście terminat urobiwszy, nie mogliśmy dokazać, aby partem tak huic rei intentam alio intentować przyszło, tedy ea generalitate to involvere, że circa commercia et omnia ea, quae inde dependent commissio ad instantiam partis poscentis instituetur, in portoriis vero telonia ante bellum non practicata non innovabuntur, vel si innotanda erunt ex conductu partium fiet.

Articulus 15. Poprawiono ut desiderabatur.

[s. 26v] *Articulus 17.* Causae religionis satis prospectum est.

Articulus 18. Ratione ks. Bogusława także niewypowiedziana była difficultas i lubo by się wywiódło i elektorowi, i ks. Bogusławowi, że utriusque mentio sorum in pacto cetero minime decebat, nullatenus jednak było possibile, żeby ten punkt wleźć nie miał tak poprawiony. Adherentów wymazano tak pokreśliwszy, że condonantur quae per se vel per suos ministros fecit jemu illisque, i że restituitur in Ducatum patrimonia et alia bona ac iura legitime illi competentia, ponieważ similia verba in amnistia Regia inventa, przez co et reservari przy spadkach, et excludi pro arbitrio J.K.M. może, loco verborum servitia sua devoverit, położono fidele obsequium voverit. Insuper skorygowano porządek pactorum obudwu instrumentów eo modo, że reciprocae obligationes ubique pospołu wyrażone.

In puncto satisfactionis ad Regiam decisionem cale wzięto, bo Lemburgiem¹⁹ i Bytowem kontentować się nie chciał, a na pozwolenie Elbląga nie mieliśmy

¹⁹ Lębork (niem. Lauenburg) – miasto obecnie w woj. pomorskim. Od 1526 r. we władzy książąt pomorski jako lenno polskie (wraz z Bytowem). Po wygaśnięciu linii książąt pomorskich (1637) włączone do Korony (od 1641 r. w woj. pomorskim).

potestatem, w czym sic cautum est, że kurfirst jm. z biskupstwa warmińskiego prezydya sprowadzać nie ma, aż ratificatio pactorum będzie, et ante eandem circa satisfactionem rezolucyją od J.K.M. otrzyma. W czym hoc notandum est, że on ratione avulsionis od Szwedów i perpetui foederis z Polską, ad cuius nexum omnibus bellis Reipublicae duorum millium militum subsidium obtulit, satisfactum sibi dicit concessio titulo supremi Domini, quamvis hoc nimis coarctatum eodem pacto moderno queritur, ale ratione ex nunc coniunctionis et assistentiae usque ad finem belli contra Suecos, czym się i na nieznośne koszty i status suos in periculum wydaje, Lemburkiem i Bytowem illudi barziej credit, aniżeli żeby była w tym kosztom et periculis jego par satisfactio i stąd o Elbląg urget. Co że cale ad ratificationem odłożono i woli J.K.M. reservatum [s. 27] est. Przestrzec się mi w tym godzi, że hoc formidans, żeby to miasto Prussice jego tak barzo przyległe w ręku nieprzyjacielskich nie zostawało długo cum statuum eius periculo, albo od komendantów polskich i solita prodicione civium etiam rekuperowane znowu się nieprzyjaciołom nie dostało, a quod vel maxime turbat, że się i tego obawia, żeby mu alicuius potentioris praesidia nie weszły intus semper metuenda. Stąd najbarziej satisfactione in hoc puncto requirit i niczem barziej ukontentowany być nie może. Co zaś gdzieby praeiudiciosum rebus Reipublicae videntur, expediet J.K.M. de aequivalenti satisfactione mature prospicere.

Ratione quoque summae Marchionissis i to voluntati Regiae reservatum. W którym punkcie pro informatione hoc notandum, że elektor wiedząc, że transversales lineae in iure feudi in Prussiam nie są ugruntowane, tylko nuda spe, życzy tempestive casu conducitatis, żeby krew jego miała jaką konsolację. Który punkt najbarziej respicit księżnę kurlandzką [Ludwikę Karolinę]²⁰, która ode mnie usilnemi prośbami do Królewca sprowadzona, multum in hoc negotio attulit momenti, rozumiałbym tedy, żeby jej należało w tym gratificari, choć utemperowawszy sumę, zwłaszcza, że się to w tym punkcie dołożyło, że jakakolwiek suma od J.K.M. determinabitur, z intraty starostwa insterburskiego²¹ extenuabitur, które starostwo że jest intratne parvo tempore i to ad Reipublicae devolvi może. Inne drobniejsze correcta i causam aggravantia patebunt ex instrumento, że się dość solícite in rem J.K.M. i Reipublicae postrzegało. A zatym nunc sufficet de tractatu, który 20 septembris [1657] zawarty i pospisany jest, a lubo contenta jego utajone ad ratificationem być mają, prodidit jednak pentium laetitiae, że coś maius ordinariis pactis conclusum, bo i sam kurfirst jm. dopijając półgarcowej sklenice in sanitate pacti aeternum duraturi w kolejną puścił i tą allegrezą jako życzliwych nas ojczyźnie naszej beaut

²⁰ Ludwika Karolina Hohenzollern (Luise Charlotte von Brandenburg; Hohenzollern; 3 IX 1617–19 VIII 1676), córka elektora brandenburskiego Jerzego Wilhelma, rodzona siostra elektora Fryderyka Wilhelma, żona księcia kurlandzkiego Jakuba Kettlera.

²¹ Insterburg (Wystruć), obecnie miasto na terenie obwodu kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej.

laetitia, subsecutoque plausu, tak partiales Suecorum nie mogli continere dolorem, bo nie jedno się w głowę drapali, ale i włosy targali: „Nie wątpię, że pan rezydent szwedzki [Bartholomeus Wolfsberg²²] i sam król szwedzki [Karol Gustaw] wypiją za moje zdrowie, choć pono z tą sentencyją: „Ptaszku nie umieliśmy cię w klatce trzymać”. W ojczyźnie mojej rozumiem, że i ta przysługa znajdzie [nieczytelne]²³. Ale quanti momenti sint, ex eo naprzód aestimandum, żeśmy die conclusionis pactorum wzięli listy, ja od pana [Tobiasza] Morsztyna²⁴, pan Lisola od hiszpańskiego posła z Kopenhagi [Bernardino de Rebolledo²⁵], w których piszą, że listy nasze de pactis, vicino z Wierzbołowa posłane, dały żywot lidze z królem duńskim [Fryderykiem III], który już do zgody z królem szwedzkim inclinaverat, gwoli czemu i teraz persvasimus kurfirstowi, że posłał zaraz de facto do króla duńskiego pana Wreka, pokojowego swego, cum denuntiatione pactis et communicatione consilii sui et resolutionis, quae infra sequetur. Persuasi, toż żeby uczynił kurfirst i notificet carowi moskiewskiemu [Aleksemu Michajłowiczowi], żeby się mu ofiarując z przyjaźnią, detineat go od łączenia Szwedów (kiedy oznajmi, że i on w tę ligę wszedł), do czego res inclinaverat, i ja mojego z kurfirstowskim ad res investigandas posłać obiecałem, zatrzymując ile można, żeby bello Suetico non confecto, zagabnąwszy Moskala, i tego, i króla szwedzkiego rzeczy non restaurentur, w czym i kurfirstowi K.J.M. ut allaborare dignetur, requirit, i ja ex consideratione ostatka Litwy, która najpierwej periclitaretur, per omnia sacra proszę. His quae ad tractatum descriptis, circa inclinationem et resolutionem kurfirsta hoc subiungo, zem to nieraz od kurfirsta słyssał: „Ponieważ Pan Bóg dał między nami zgodę, jeżeli K.J.M. zechce mi dotrzymać we wszystkim, niechże po mnie sobie obiecuje, że nic in rem jego nie chcę czynić w pół, jedno wszystko całe. Słyszałem i to, że „ja widzę, że i mnie, i wam należy, [s. 28] abyśmy z sobą trzymali i żeby potężniejszy żaden nas nie siodłał,

²² Bartholomeus Wolfsberg (zm. 1684), dyplomata szwedzki, sekretarz kancelarii polowej (Feldsekretär) i tajny sekretarz (Geheimsekretär) przy Karolu Gustawie dowódcy wojsk szwedzkich w Niemczech w latach 1648–1650. Poseł, a następnie rezydent szwedzki w Królewcu w l. 1656–1657. Od 1658 do 1660 odbył liczne poselstwa na dworach niemieckich, misje dyplomatyczne powierzano mu także w latach 70. Od 1661 r. radca rządowy (Regierungsrat) w Bremie, od 1681 r. jako rezydent dla Dolnej Saksonii przebywał w Hamburgu. Relacje Wolfsberga z Królewca opublikował Max Hein: *Urkunden und Actenstücke...*, Bd. XXIII/1–2, wg indeksu; F. Arnheim, *Eine schwedische Denkschrift aus dem Jahre 1661 über die Wiederanknüpfung der diplomatischen Beziehungen zwischen Schweden und Brandenburg*, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, Bd. VII, 1894, s. 201–202; H. Droste, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin – Münster – Wien 2006, s. 177

²³ Słowo dopisane inną ręką

²⁴ Tobiasz Morsztyn (ok. 1624–1664), brat Jana Andrzeja, pokojowy Jana Kazimierza od 1655 r., łowczy koronny (od 1661), burgrabia krakowski. Od wiosny 1657 r. do jesieni 1659 r. rezydent króla polskiego na dworze duńskim w Kopenhadze, powrócił do kraju w kwietniu 1660 r. Zob. – T. Wasilewski, *Morsztyn (Morstin) Tobiasz z Raciborska h. Leliwa (ok. 1624–1664)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 830–831.

²⁵ Bernardino de Rebolledo (1597–1676), hiszpański poeta, żołnierz i dyplomata, jeden z dowódców armii hiszpańskiej w czasie wojny trzydziestoletniej. W latach 1648–1661 ambasador hiszpański w Danii, zob. – H. Lawestam, *Historia literatury powszechnej*, t. II, Warszawa 1864, s. 430; E.S. Kruszewski, *Problemy osadnictwa Polaków w Danii 1893–1939*, Londyn 1980, s. 74

gwoli czemu, byleście dotrzyмали, ja skóry swojej żałować nie będę”. Słyszałem i to, że „jeżeli mnie jednego na sztych wymykać nie zachcecie, ale szczerze dopomożecie, bym przy was wszystko do koszule stracić miał gotowem, a lubo żałuję, że mi po niewoli do rozerwania przyszło, ale K.J.M. żałować nie może i Rzeczpospolita, że się, przejrawszy, do dawnej przyjaźni powracam, bo artibus belli przeuczony od nich, lepiej usłużyć mogę ad causam communem, i wiadomy ich figłów oszukać się łatwo nie dam”, ze łzami i afektem wielkim przysięgał po kilkakroć, że pod Warszawą chciał pacisci facillimis conditionibus, w czym etiam hostem nunc króla szwedzkiego vocat in testimonium, ale że to było spretum, musiał trzymać propter suam securitatem, nawet w polu gotów był kilka słów zawrzeć pokój i pomoc zaraz na króla szwedzkiego, który już mu ex eo diffidebat, że po trzykroć suadebat kurfirst ut pacisceretur z Polską, gwoli czemu wszystkę rezerwę szwedzką dał był za wojskiem kurfirstowym król szwedzki, co potym illo resistente odmienić musiał, bo persistebat kurfirst in proposito paciscendi, ale kiedy pan poseł francuski monsieur [Antoine] de Lumbres powróciwszy od K.J.M. cum iuramento assicuravit, że K.J.M. traktować z nim nie chciał, jeno go persequi ut rebellem owszem, że i król szwedzki ad pacta descendere nie życzył inszą kondycją, jedno żeby kurfirst a pacto excludentur, żaloszny, prawi, stąd, że na pactum invitum baczenia K.J.M. mieć nie chcąc, na niego następował, dopiero się deklarował królowi szwedzkiemu fide assistere, astititque contra intentionem suam primaevam, teraz zaś powracając z dawną życzliwością nieraz expressit, że totis viribus chce assistere, i rzekła raz: „lubom nie powinien, ale jeśli mi rzecze wasz K.J.M. wojska dopomogę, we 12000 pójdę na nieprzyjaciela”. His sic insinuat, accedo ad consilium habitum ratione ducendi belli, w które [28v] nie wchodziło więcej, jeno kurfirst, ks. Bogusław, generał [Otto Christoph von] Sparr²⁶ i ja. „Exanimus naprzód siły rakuskie” słyszę i [puste miejsce]. Pytali się o rakuskie, powiedziałem, że się na 24000 rachują, effective mają 18000, oni restrinxerunt do 15000. Pytali o wojskach koronnych i litewskich, powiedziałem przy panu wojewodzie kijowskim [i hetmanie wielkim koronnym Stanisławie Potockim] 12000, przy panu marszałku [wielkim koronnym Jerzym Lubomirskim] 8000, przy panu [Stefanie Czarnieckim] 6000, z panem

²⁶ Otto Christoph von Sparr (1605–1668), uczestnik wojny trzydziestoletniej w armii cesarskiej, od 1649 r. w służbie elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma, początkowo jako generał-major, od 1651 r. Generalfeldzeugmeister, w 1655 r. naczelny dowódca wojsk Hohenzollerna, feldmarszałek od 1657 r. Brał udział w kampanii szwedzko-brandenburskiej w Polsce latem 1656 r. i bitwie pod Warszawą (28–30 VII 1656). W 1657 r. na czele oddziałów osłaniających wschodnią i południowo-wschodnią granicę Prus Książęcych przed atakami litewskimi, utrzymywał kontakty z hetmanem Gosiewskim. W latach 1658–1660 dowodził wojskami brandenbursko-pruskimi podczas walk ze Szwedami w zachodniej części Prus Książęcych. Zob. – B. Poten, *Sparr Otto Christof Freiherr*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. XXXV, 1893, s. 64–67; K. Priesdorff, *Soldatisches Führertum*, Bd. I, Hamburg [1937], s. 6–7; F. Schrötter, *Otto Christoph von Sparr*, Hohenzollern Jahrbuch, Bd. XII, 1898, s. 165–172; F. Göse, *Otto Christoph Freiherr von Sparr (1605–1668) – erster brandenburgisch-preußischer Generalfeldmarschall. Vorüberlegungen zu einer biographischen Studien, Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Bd. IX, 2005, H. 2, s. 48–60.

[Krzysztofem] Grodzickim²⁷ 4000. Wojska sapieżyńskiego²⁸ na 6000, swoje 10 000, exceptis praesidiis relictis we Żmudzi, położyłem, videbatur to ich superare rozumienie et ideo w Koronie na 2000, Litwie na 10 000 rachowali sufficientesque vires ad omnem impetum iudicarunt. O Moskwie i Kozakach pilno się pytali, nie tając tego, że nie życzą, aby się co zacząć miało z nimi rebus non confectis z królem szwedzkim, upatrując w przód w tym rozerwanie virium. Secundo, rem nostram plenam periculi, gdzie by się Moskal z Szwedem w Inflanciech zgodziwszy, wyrzecz jako na przyległych siły swoje mógł, his vero fractibus facili negotio, ponieważ fortece żadnej nie masz, quantum periculum Prussiae immineat, szeroko rozwodzili. I jako obtestabantur, żebym prawdę, co w tym wiem, powiedział, tak żebym nomine kurfirsta K.J.M. prosił per omnia sacra, żeby się strzegł na dwoje wojny rozczynać, potrzebowali. Ad primum tedy powiedziałem to, com wiedział, co przyniósł pan [Jan] Szumowski²⁹. Powiedziałem o śmierci [Bohdana] Chmielnickiego, o posłach kozackich do K.J.M. idących, iudicabant jednak cale desistentium bellum hoc anno, ale omnibus pacatis rem retinendam, że za zwadą z Kozakami zwada z Moskwą, za zwadą z Moskwą, zgoda tychże z Szwedami, a tak za tym mille pericula z rujnowaniem polskich i pruskich krajów. Ukazowali, że zadarcie z królem duńskim króla szwedzkiego, a z kurfirstem, co się wkrótce stać musi, zwabi Francuzów do Niemiec, na których się Domus Austriaca obrócić, wojska brandenburskie securitati Marchiej i statuum in Imperio attendere, będą musiały. Polacy ex vi pacti [29] Domui Austriacae assistentiam praebere necessitabantur, a zatym polskie vires same przez się jeszcze distractae bello suetico, moscovitico, cosacico non sufficient. Ukazowało się na to, że mamy assistentiam chana tatarskiego [Mehmeda IV Gereja], że Porta Ottomańska ma wielką przeciw Moskwie zelozyją, bo wiedzą Turcy, że im Grecyją buntowali, nie dadzą Polsce upaść, ale jej assistent. To solvebant kurfirstowscy: Porta, wiedząc de foedere króla polskiego z królem węgierskim [Ferdynandem III Habsburgiem], nie będzie mogła fidere potentioribus, dlatego contra fortem się obróci przeciw Domowi Rakuskiemu, który ze wszystkich in perniciem ottomonicam zamyka koligatów.

²⁷ Krzysztof Grodzicki (zm. 1659), uczestnik wojny ze Szwecją 1626–1629, gubernator Kudaku od 1640 r., walczył z Tatarami pod Ochmatowem 29 I 1644 r., Kozakami i Tatarami od 1648 r., Moskwą od 1654 r., generał artylerii koronnej od 1652 r., kasztelan kamieniecki od 1658 r. Brał udział w odzyskaniu Warszawy w czerwcu 1656 r., a potem Łęczecy, dowodził oblężeniem Poznania w 1657 r. Na czele artylerii koronnej uczestniczył w oblężeniu Torunia do 18 XI 1658 r., w następnych miesiącach jeden z dowódców wojska koronnego w walkach ze Szwedami w Prusach Królewskich. Zob. – A. Przyboś, *Grodzicki z Grodziska Krzysztof h. Łada*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1959–1960, s. 616–617.

²⁸ Hetmana wielkiego litewskiego Pawła Sapiehy.

²⁹ Jan Szumowski (zm. po 8 VI 1678), dyplomata, wielokrotnie posłował na Krym, podczaszy chełmski (1655), stolnik sandomierski (1658–1662), podskarbi nadworny koronny (1668–1678), kilkakrotnie poseł na sejm z sejmiku woj. opatowskiego. Zob. – M. Sokalski, *Szumowski Jan herbu Lubicz (zm. 1678)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIX, Warszawa–Kraków 2013–2014, s. 364–369.

Francyja imprimere similia mocno studet i już że to sprawili mocno się chlubią. Skąd iterato, abym perswadował, żeby na dwoje wojna nie była rozczyniona, prosili. Co obtuli i jakom przedtym prosił, i teraz proszę, żeby ująć Tatarów, aby tego nie pretendowali, albo żeby zawzięwszy się uczynić mieli vix spero, bo to Porty Otomańskiej maxima dać Moskwie zabawkę z królem polskim, żeby ich Greciae avertere periculum, ale że nam non consultum i periculosum mille posse probari rationibus, ale sobie i w.m. nie biorąc czasu krótko życzę per legatos excusatur. Z Kozakami zaczepka, jako z tymi instituta, którzy innych ad coronam mimo cara moskiewskiego promovent. Comissio ut petitur concedatur, stabiliaturque, i to co tylko do zatrzymania będzie należało, nihil negetur, by też im i skądinąd commentare, nie wadzi pollicitis divites illos praestare. Bo to pewna, że my najpierwszy do tej ruiny. Jakoż i teraz przychodzą wiadomości, że się siły snują moskiewskie od Połocka do Borysowa, a dokąd i na co nescitur. Graf Magnus [da la Gardie] od oblężenia Derptu³⁰ ustąpił quidem, ale nie bity, res est plena periculi. Jam dawno pisał do cara moskiewskiego, a wprzód do Seremeta³¹, od którego jeden powrót miał, nemo comparet. Szlachta tylko przybiegają quaeruli, że już crudeliter opprimuntur i na wszystkich pilnują, skąd albo excidium albo zabrania metuent, cui tempestati omnino subveniendum est, o czym sensum [29v] meum krótko wyraziwszy, kontynuuję consilii habiti partes. Examinavit kurfirst siły swoje i Sparr ultimo verbo et fide bona sponndit, że ma jeszcze 9000. Ukazał listy kurfirst jm. ex Marchia, że generał Baur³² prowadzi mu półtora tysiąca piechoty i półtora tysiąca jazdy, którym tam zatrzymać się kazawszy, kurfirst jm. deklarował się we 12000 iść na nieprzyjaciela. W biskupstwie mindeskim na zasłone Statuum Electoralium od Bremen [Georg Friedrich von] Waldeck³³ na gubernacją ze 4000 destynowany.

³⁰ Dorpat, obecnie Tartu, miasto w Estonii.

³¹ Wasyl Borysowicz Szeremietiew, dowódca armii moskiewskiej w wojnie z Rzeczpospolitą po 1654 r. Od 1658 r. prowadził działania przeciwko Kozakom hetmana Iwana Wyhowskiego. Poniósł klęskę pod Cudnowem (14 X – 2 XI 1660), podczas której dostał się do niewoli tatarskiej.

³² Friedrich von Bawyr (Bawir, Baur; ok. 1600–1667), uczestnik wojny trzydziestoletniej w służbie holenderskiej, potem szwedzkiej. W latach 1643–1645, podczas tzw. Wojny Tortstensaona, walczył w szeregach duńskich przeciw Szwedom Generallieutenant od 1654 r. i tajny radca brandenburski od 1656 r., od jesieni 1656 r. w Prusach Książęcych. W listopadzie 1657 r. wrócił z większością wojska elektorskiego do Marchii. Od wiosny 1659 r. ponownie w Prusach, uczestniczył w walkach ze Szwedami, zastępował Bogusława Radziwiłła w komendzie nad wojskiem pruskim. Zob. – A.B. König, *Biographisches Lexicon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in preussischen Diensten berühmt gemacht haben*, Teil I, Berlin 1788, s. 109–110; S. Augusiewicz, *Przebudowa wojska pruskiego w latach 1655–1660. U źródeł wczesnonowożytnej armii*, Oświęcim 2014, s. wg indeksu.

³³ Georg Friedrich von Waldeck, tajny radca i oficer brandenburski, w służbie Fryderyka Wilhelma od 1651 r., nadkomendant twierdz marchijskich od 1652 r., zwolennik przymierza ze Szwecją i wojny przeciw Rzeczypospolitej w 1655 i 1656 r. Organizator i dowódca wojska w Prusach Książęcych. Walczył pod Warszawą latem 1656 r., 8 X 1656 r. poniósł klęskę dowodząc wojskami brandenburskimi pod Prostkami. Na czele oddziałów brandenburskich wziął udział w kampanii w Polsce wiosną 1657 r. Po zawarciu przez elektora traktatów w Welawie i Bydgoszczy z Rzeczpospolitą zdymisjonowany. Od 1658 r. na służbie szwedzkiej, bawarskiej (bitwa pod Wiedniem 12 IX 1683) i holenderskiej. Zob. – B. Erdmannsdörffer, *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preußischer Staatsmann im siebzehnten Jahrhundert*, Berlin 1869; G. Menk, *Georg Friedrich von Waldeck (1620–1692). Eine biographische Skizze*, Arolsen 1992, s. 12–22, 53–60; P.L.

Prus gubernatio ks. Bogusławowi poruczona, dano szesnaścieset effective jazdy i ośmset dragoniej, przy tym w Piławie imprezowano praesidium do 1200 set człowieka, na Memlu³⁴ do 600 i insze zameczki pro qualitate opatrzone. Sic ordinatis rebus, pytał kurfirst de intentione K.J.M, powiedziałem, że idzie cum parte exercitus et auxiliariis Austriacis pod Toruń. Pan Czarniecki na succurs królowi duńskiemu destynowany. Pan wojewoda kijowski i pan marszałek, i Tatarowie destinati na Ukrainę, żeby armis et consilio ad obsequium K.J.M. Kozaków przywiedli. Mnie i pana wojewodę wileńskiego [Pawła Sapięgę] do Prus [Królewskich] K.J.M. vocavit i blokowanie fortec od króla szwedzkiego okupowanych iniunxit. Wsparnęli³⁵ na to, osobliwie Sparr, że się zaraz zagaba przez Ukrainę Moskwa i tak od Inflant i Moskwy denudatur ściana, i to naprzód porrexerunt consilium, żeby wojsko litewskie i tatarskie od Ukrainy, Moskwa od Inflant attendant, wojsko przy K.J.M. będące cum subsidio kurfirsta circa recuperandam Prussiam et Pomeraniam allaborent. Austriaci z panem Czarnieckim królowi duńskiemu succurant et caput petant opprimantque, et rers Domus Austriacae przez to in Imperio assecurant, a tak, kiedy każdy swego pilnować i bronić będzie, res cito ad pacem honestam et utilem, quod unice optant et pro fine belli habent, devenire posse credebant. Ale kiedy Austriacos wspomniano prosiłem, aby był pan Lisola wezwany, nequid ex incommodo tertiae partis statueretur. Na co nim zezwolili, [30] podali drugie partito, pokazawszy, że w tej kótkości pory wojennej żadna obsidio tantari nie może, żeby zostawić blokowanie fortec w Prusiech, a wszystką siłą, tak rakuską, jako i przy boku K.J.M i kurfirstowską, pociągnąwszy z sobą ks. Manemir³⁶, który ma przy sobie 8000 ludzi i okazyjej czeka iść, i caput petere w tym kącie inter Albini³⁷ et Oderam³⁸, ostrzegszy w tym króla duńskiego. Tak ze wszystkich stron króla szwedzkiego oskoczyć, żeby go już nie wypuścić. Exercitu polono-lithuano et scythico securitati od Moskwy attendere. Ratione te były, że kiedy czas pozwoli królowi szwedzkiemu, król francuski pieniędzy doda i sam ich król szwedzki nabędzie. Bo w Holsztynie po stu talerów w włóki kontrybucyjnej nałożył, skąd augebit vires, zbierze in subsidium Francuzów, Anglików, a zatym naszej stronie będzie gravior. Wojska w Prusiech spustoszałych tak wielkiej subsystemycyjej nie mając, same się zrujnują. Król duński obaczywszy, że segniter succurritur, sua firmare raczej et

Müller, *Georg Friedrich, Fürst von Waldeck*, Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. VIII, 1878, s. 701–702; K. Priesdorff, op. cit., s. 7–9; P. Bahl, op. cit., s. 609; A.B. König, *Biographisches Lexicon...*, Teil 4, Berlin 1791, s. 139–142; S. Augustowicz, *Przebudowa wojska pruskiego...*, wg indeksu.

³⁴ Memel (Kłajpeda) miasto i port nad Zalewem Kurońskim, obecnie na ternie Republiki Litewskiej.

³⁵ Wsparnąć, wsparznąć – oburzyć się, zachnąć.

³⁶ Nie udało się zidentyfikować tej osoby. W takiej samej formie nazwisko wymienione w relacji publikowanej przez Walewskiego, A. Walewski, op. cit., t. II, s. XXI.

³⁷ Łabą.

³⁸ Odrą.

circumspicere zachce et pacisci, anizeli inserviendi aliis consumi. Zaczem res quae modo confici posset, restaurabitur, crescet i nie jeno periculosa, ale pernicioso być może. Tu vocatus pan Lisola, gdy ratione Austriacorum, wprzód sibi non esse tantum potestatis, aby ordynanse dawał, powiedział, a potym się i ulterius dał wyrozumieć, że to minus practicabile videbatur. I tak zalterował kurfirsta, że ledwo nie żalowali rem transactam. Na ostatek kurfirst deklarował się, żeby mu 8000 rakukskich ludzi i pana Czarnieckiego dano, a on brał na się hoc opus conficiendum. Co że nie było opus potestatis, pan Lisola deklarował, że o tym i do K.J.M., i do królowej Jejm. pisać będzie. Interea visum omnibus, ponieważ sobie kurfirst tego życzy i kazał za Wisłę wojsko przeprowować, żeby się za zbliżeniem J.K.M. sam z K.J.M. widział, i tam solidius agenda namówił.

W ostatku deklarował się kurfirst, że jako praemissis conditionibus gotów [30v] umierać przy interesach spólnych naszych, tak, gdzie by widział, że go jednego tylko na sztych wymykają, że się wymykać et in pericula podawać nie może, ale raczej rebus suis inaczej consulere. Co się wszystko wyraziło, żeby wiedział K.J.M., do czego rzeczy prowadzić i jako cum Austriacis transigere, nim do powitania z kurfirstem przydzie. Conclusa summatim haec: widzieć się z K.J.M., iść prosto et petere caput, in quantum Austriaci pomogą, a tymczasem dać znać królowi duńskiemu, aby na nich poczekał non commitendo fortunam aciei. Moskwę pacatis modis i Kozaków ujmować, securitate nihilominus przez wojsko koronne i litewskie ut supra dictum est provisum, gwoli czemu życzy kurfirst, aby wojsko w mojej zostając władzy, agat w Inflanciech, rebus attendat od Inflant i Moskwy, a sam żebym dobiegł bez wojska do K.J.M. i tak ratificandi pactis, jako determinationi ultimatae consilio intersim, żeby zaraz exequi quae placuerit K.J.M. mógł i albo Moskwę omnibus modis ac mediis trzymał, albo iunctis viribus z drugimi wojski opugnował, to dołożywszy, że w Prusiech tak są zrujnowane kraje, że sami Szwedzi queruntur, że suficiencyji nie mają, pogotowiu, że wojska tak wielkie pomieścić się i subsistere nie będą mogły. Przydał i to insuper kurfirst, że porty zamknąć kazał, że stąd Szwedzi nie wylazą, ani subsidia mieć będą i kiedy Pan Bóg tam poszczęści, radzi nie radzi zamki na dyskrecyją J.K.M. spuścić muszą, zostawszy sine spe sukursów, qua manente miękuchno odsiecz dadzą. Addidit i to, że wie ex consilio Suetico, że na sześć, na ośm mil od fortec około opalać mają, żeby wojska polskie subsystemy nie miały. Skończywszy tak consilium i obiad zjadłszy pożegnaliśmy się. Kurfirst po pożegnaniu przysłał ks. Bogusława iterato prosząc, abym K.J.M. o jego rezolucyjej informował, a oraz deklarował, że jako na wszystkie pericula gotów, kiedy omnibus viribus zechcą mu subsidiari, tak obtestatur, [31] żeby go jednego na sztych nie wymykano, bo jako his pactis irreconciliabile, uczyni sobie u króla szwedzkiego odium, tak żeby nie był odbieżany gorąco requirit. Bo samem

polskim subsidiis nie ufa, żeby go nie odbieźeli i stąd bez tych nihil se tentaturum declarat. Jakoż expedit, ut hoc metu solvatur i żeby causa communis communibus promoveatur viribus. Prawda, pan Lisola obscure dawał do zrozumienia, że Austriaci assistere kurfirstowi dopiero by na ten czas mogli, kiedy wnidzie in pactum z niemi, bo jeszcze tego dotąd efficere nie mógł, nec efficiet donec videbit kurfirst, quibus conditionibus z Polską et aliis foederatis transactum est. Veretur enim, ne se inextricabilibus bellis z inszemi potentatami implicet, cum periculo statuum suorum. Ale kiedy się już pactis Polonis implicuit, in arbitrio K.J.M zostanie utrumque pociągnąć na króla szwedzkiego, bo ma od obudwu assistentiam armorum sibi obligatam. Jakoż i ja uważając illa quae za zagabieniem Ukrainy evenire i jakie potencyje na te skołatane państwo obalić mogą, in herba zabiegać życzyłbym malo. Ale jako wszystkie według rozumu possibilitates do tego confluunt, że nigdy facilvis opprimi król szwedzki, jako teraz na schyłku tej pory, nie może, tak illo oppresso, że i od Moskwy albo pax honesta wytargować się może, upatruję, ale że bellum nullatenus będzie formidabile. In hoc sensu meo relationem consilii skończywszy w.m.m.m. pana proszę, aby ex his omnibus K.J.M. indicare raczeł fidelitates et obsequii mei rationes, et tandem poznał, zem kurfirstowskiej konfidencyjej ad privata mea studia nigdy nie potrzebował, ale do tegom go wiódł i przywiódł, co nie jeno non credebatur, ale nec sperabatur, bo arma assumit directe przeciw królowi szwedzkiemu, nie jedno to superat polskich polityków, ale i całego świata opinionem. Co kiedy współ złoży z pierwszym zwadzeniem Moskwy z Szwedem i tychże do zgody z Polską [31v] nakłonieniem, co sami in publicis legationibus fatibuntur, niech włoży jeno na szalę cum invidia, malignitate, ale et meritis competitorum i kto potrzebniejszy Ojczyźnie decidere raczy. Wiem, że invidi i to zawisnem łbem rodere nie opuszczą, ale jakom latratum non astimavi, neque rumorrem ponebam ante salutem, et per obvias invidias, odiu et malignitates benefacere gwoli Panu i Ojczyźnie mojej quaesivi, tak imbecillitatem ich minoremea virtute pono.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Kapituły, nr V.4, s. 25–31v.
Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem, I Hauptabteilung, Rep. 9 (Polen), 5ee, 8a; 5ee, 8b.

Źródła publikowane

Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, wyd. M. Dogiel, t. IV, Wilno 1764.
Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660, hrsg. A. F. Pribram, Wien 1887.
Die Staatsverträge de Herzogtums Preussen, Teil I, *Polen un Litauen. Verträge und Belehnungsurkunden 1525–1657/58*, bearb. S. und H. Dolezel, Köln und Berlin 1971.
Duchhardt H., Wachowiak B., *Um die Souveränität des Herzogtums Preussen. Der Vertrag von Wehlau 1657*, Hannover 1998.

- Kurbrandenburgs Staatsverträge von 1601 bis 1701*, bearb. T. Mörner, Berlin 1867.
- Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. II, hrsg. B.E. Simson, Berlin 1865; Bd. VI, hrsg. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1872; Bd. VIII, hrsg. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1884; Bd. XXIII/1–2, hrsg. M. Hein, Berlin und Leipzig 1929.
- Władztwo Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych (1454–1657). Wybór źródeł*, Wrocław 1953.
- Opracowania**
- Arnheim F., *Eine schwedische Denkschrift aus dem Jahre 1661 über die Wiederanknüpfung der diplomatischen Beziehungen zwischen Schweden und Brandenburg*, Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, Bd. VII, 1894.
- Augusiewicz S., *Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656–1657*, Olsztyn 1999.
- *Przebudowa wojska pruskiego w latach 1655–1660. U źródeł wczesnonowożytnej armii*, Oświęcim 2014.
- Bahl P., *Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zur höheren Amtsträgerschaft Brandenburg – Preußens*, Köln – Weimar – Wien 2001.
- Droste H., *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin – Münster – Wien 2006.
- Erdmannsdörffer B., *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preußischer Staatsmann im siebzehnten Jahrhundert*, Berlin 1869.
- Frost R.I., *After the Deluge. Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge 1993.
- Göse F., *Otto Christoph Freiherr von Sparr (1605–1668) – erster brandenburgisch–preußischer Generalfeldmarschall. Vorüberlegungen zu einer biographischen Studien*, Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit, Bd. IX, 2005, H. 2.
- Hasencamp X., *Der Wehlauer Vertrag und die Souveränität Preußens*, Der Neuen Preußischen Provinzial–Blätter, andere Folge, Bd. XII, 1857.
- Helwing E., *Geschichte des brandenburgisch–preussischen Staats während des dreissigjährigen Krieges und im Zeitalter des grossen Kurfürsten*, Lemgo 1846.
- Kąkolewski I., *Relacje polityczne między Rzeczpospolitą a Prusami Książęcymi w latach 1525–1701*, „Komunikaty Warmińsko–Mazurskie” 2009, nr 2.
- Kamiński A., *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1995.
- *Początki suwerenności Hohenzollernów brandenburskich w Prusach Książęcych*, Zapiski Historyczne, t. LXXII, 2007, z. 4.
- *Polska a Brandenburgia–Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002.
- Koch F., *Bromberger Staatsvertrag zwischen der Großen Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem König Johann Kasimir von Polen in Jahre 1657*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für den Provinz Posen” 1906, Jhg. XXI.
- König A.B., *Biographisches Lexicon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in preußischen Diensten berühmt gemacht haben*, Teil 1–4, Berlin 1788–1791.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo Katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2: Słownik, Olsztyn 2000.
- Kruszewski E.S., *Problemy osadnictwa Polaków w Danii 1893–1939*, Londyn 1980.
- Lawestam H., *Historia literatury powszechnej*, t. II, Warszawa 1864.
- Makilla D., *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno–prawne*, Toruń 1998.
- *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń 2001.
- *Zniesienie hołdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych podległości lennej wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico–Archivistica*, t. XXIII, 2016.
- Menk G., *Georg Friedrich von Waldeck (1620–1692). Eine biographische Skizze*, Arolsen 1992.
- Müller P.L., *Georg Friedrich, Fürst von Waldeck*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. VIII, 1878.
- Obląk J., *Nowiejski Wojciech Józef (zm. 1664)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Poten B., *Sparr Otto Christof Freiherr*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. XXXV, 1893.
- Priesdorff K., *Soldatisches Führertum*, Bd. I, Hamburg [1937].
- Przyboś A., *Grodzicki z Grodziska Krzysztof h. Łada*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1959–1960.
- Schrötter, *Otto Christoph von Sparr*, Hohenzollern Jahrbuch, Bd. XII, 1898.

- Sokalski M., *Szumowski Jan herbu Lubicz (zm. 1678)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIX, Warszawa–Kraków 2013–2014.
- Szymczak B., *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami książęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty koronnej*, Warszawa 2002.
- Wachowiak B., *Polsko-brandenburski traktat w Welawie w 1657 roku. Geneza, postanowienia i następstwa*, „Szczecińskie Studia Historyczne” 1998, nr 11.
- *Jeszcze w kwestii traktaty: welawsko-bydgoskie z 1657 roku a stany Prus Książęcych*, w: *Aere Perennius. Profesorowi Gerardowi Labudzie dnia 28 XII 2001 roku w hołdzie*, Poznań 2001.
- Wachowiak B., Kamieński A., *Dzieje Brandenburgii–Prus na progu czasów nowożytnych (1500–1701)*, Poznań 2001.
- Walewski A., *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. II, Kraków 1868.
- Wasilewski T., *Morsztyn (Morstin) Tobiasz z Raciborska h. Leliwa (ok. 1624–1664)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- *Kryszpin–Kirszensztejn Hieronim h. własnego (ok. 1622–ok. 1676)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1978.
- Wijaczka J., *Sukces czy klęska? Traktat welawski–bydgoski z 1657 roku*, *Zapiski Historyczne*, t. XLVII, 2007, z. 4.
- *Traktat welawsko-bydgoski – próba oceny*, w: *Rzeczpospolita w latach Potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.